

A nemzet közössége

■ Hát nem volt még elég? Már megint egy könyvvé szerkesztendő ankétot igényelnek, szerveznek nemzet-tematikában, ezúttal a kolozsvári *Korunk*nál. Arra kérnek engem is, hogy fejtssem ki röviden, mit gondolok „históriailag és 21. századi megközelítésben” olyan fogalmakról, mint a nemzet, állam, államnemzet, kultúrnemzet, nemzetköziség, nemzetekfölöttiség, nemzeti önismeret, mi a magyar?, ki a magyar? Hát nem kifejtették már rövidebben és hosszabban annyian Zrínyi óta a magyar szellemi életben, különösen a 18. század végétől, a modern, polgári nemzetvé válás folyamatában, majd Trianon után a 20-as, 30-as, 40-es, illetve a 70-es, 80-as években, s végül az elmúlt kb. negyedszázadban szinte évről évre, meg-megújulóan, írói esszékben, szaktanulmányokban, kerekasztal-beszélgetéseken, folyóirat-összeállításokban, antológiákban? Míért, hogy újra és újra nekifeszülünk ezeknek a kérdéseknek, hogy a válaszaink rövid időre se nagyon tudnak megnyugvást eredményezni, talán még bennünk, magunkban sem, nemhogy szélesebb körben? Be kell vallanom, hogy én sem most először próbálom megfogalmazni a véleményemet – s korántsem pusztá udvariasságból, a megtisztelő felkérés miatt teszem ismét –, mióta az eszemet tudom, foglalkoztatnak engem is ezek a kérdések (is).

Az egyik magyarázat a nemzet-problematika továbbélésére nyilván a történelmi traumáinkban (kezdve Moháccsal), a független állami lét évszázadokon átívelő hiányában, az ezt meghaladni vágyó politikai küzdelmeinkben és a társadalmi-gazdasági fejlődésünk ellentmondásosságában, deficitjeiben keresendő. A másik, jórészt ebből következően, és térségspecifikusan is, talán abban, hogy ebben a kelet-közép-európai régióban nagy a korérzékenysége a nemzet mindenkori létének és fogalmának, konkrétan a sűrűn változó aktuális politikai helyzeteknek való kitettsége. A viszonylag sűrűn változó történelmi helyzetek, fordulatok, kihívások szükségszerűen új és újabb válaszokat igényelnek. A mi esetünkben például az elmúlt negyedszázadban a rendszerváltozás, majd annak korrekciós kísérletei, a változó kormányok és azok változó nemzetpolitikai elvei és gyakorlatai, illetve az aktuális ellenzéki pártok ehhez való viszonyulása bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy sokak számára 2013-ban sem kerülhetők meg a „mi a magyar?, ki a magyar?” típusú kérdések. S végül azzal is számolnunk kell, hogy bár a globalizáció, a transznacionális, multikulturális és európai integrációs folyamatok nagymértékben kikezdi a hagyományos nemzeti identitást, a nemzetállami szuverenitást (a miénket is), talán éppen erre adott válaszként, az elmúlt évtizedek, illetve napjaink Európájában, sőt világszerte korántsem a nemzeti ambíciók, nemzeti identitások feladásáról, a nemzetállami törekvések végéről szoltak, szólnak. Összegezve: nem feledkezhetünk meg tehát arról, hogy a nemzettel kapcsolatos teóriák, amennyiben túllépnek a költői megfogalmazások keretein, ha történelmi gyökérzettel bírnak is, mindig koradekvát politikai válaszok, politikai következményeket igénylő, illetve eredményezhető válaszok aktuális kérdésekre, ezáltal, akarva-akaratlanul könnyen válhatnak hatalompolitikai célok, legitimációk eszköztárának részeseivé, ennek ellenére nekünk jó volna ezúttal nem aktuálpolitikai jellegű, de legalább azon túl is mutató válaszokat találni.

A második Orbán-kormány, pontosabban a 2010-ben összeülő országgyűlés, széles körű választói felhatalmazása, kétharmados többsége birtokában rövid úton eldöntötte a magyar nemzetfogalommal kapcsolatos azon dilemmát, amelyet a történelmi, politikaelméleti, szociológiai szakirodalom általában a kulturális és a politikai nemzetkoncepciók (kultúrnemzet vagy államnemzet) vitájaként tárgyal hosszú évtizedek óta. A tudományos, kulturális, művészeti, irodalmi életben már a Kádár-korszak utolsó évtizedétől egy-

re inkább terjedt, sőt uralkodóvá vált az a nézet, s lassan a politikai közbeszédben is elfogadottá (nagyban hozzájárultak ehhez az első Orbán-kormány idején, 2001-ben elfogadott státustörvény körüli viták), hogy a magyar kulturális nemzet. Azaz a nyelv, a történelmi-kulturális tradíciók közössége okán a Magyarország határain kívül élő magyarok éppúgy a nemzethez tartoznak, mint a határokon belül élők. A hazai és a különböző határon túli magyar irodalomrészek összetartozását évtizedek óta hirdető szemlélet, a sokunk (többünk) által használt „egyetemes magyar irodalom”, „egységes magyar irodalom” fogalom is (ez utóbbi helyett, az egységes szó félreérthetősége miatt, én néhány éve inkább az „egyetlen magyar irodalom” szókapcsolat mellett érvelek) ennek a nemzeti összetartozás-tudatnak az egyik „látványos” szakmai, de szélesebb körökben is hullámokat keltő következménye volt. A 2010-es választások után immár az új magyar parlament is hitet tett a kulturális nemzetkoncepció mellett, előbb elfogadta a június 4-ét, az 1920. évi trianoni békediktátum napját a Nemzeti Összetartozás Napjává nyilvánító *2010. évi XLV. törvényt (a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről)*: „A Magyar Köztársaság Országgyűlése kinyilvánítja, hogy a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme.” (3.§). Majd 2011. április 25-én elfogadta az új alkotmányt (*Magyarország Alaptörvénye*), amelynek *Nemzeti hitvallás* elnevezésű bevezető része és *Alapvetése* is állást foglal ebben a kérdésben: „MI, A MAGYAR NEMZET TAGJAI, az új évezred kezdetén, felelősséggel minden magyarért, kinyilvánítjuk az alábbiakat: Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharaiiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét.” (*Nemzeti hitvallás*); „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.” (*Alapvetés, D/ cikk*)

Innentől kezdve a legfőbb nemzeti alapelv és a célkitűzés világos és nem (lehet) kétséges, a továbbiakban esetleg az vitatható, hogy az aktuális kormányzat nemzetpolitikája, illetve külpolitikája mennyiben szolgálja eredményesen ezeket az elveket és célokat. Sokak számára valószínűleg továbbra sem egyértelmű azonban, hogy „ki a magyar?” („mi a magyar?”), kik is azok „a magyarok”, kik tartoznak a törvény a „magyarság minden tagja és közössége” meghatározásának körébe, és pontosabban kik is vagyunk azok a MI: „MI, A MAGYAR NEMZET TAGJAI”, ahogy az Alaptörvény Alapvetése fogalmaz.

A bizonytalanságok egyik eredője valószínűleg az, hogy a nemzetről, a magyarságról és a hazáról való elmélkedésekben nem mindig szétszálazhatóan keveredik az idea és a valóság, ráadásul a valóság nem is mindig az idea valósága. Amikor például napjaink írói, költői „édes hazám”-oznak, többnyire ironikus, negatív hangsúllyal, netán búcsúznak hazájuktól, nemzetüktől, akkor összekeverik a tudatukban, szívükben létező haza- és nemzetképet és a jelenlegi országképet. A tájból, múltból, szellemi kincsek-ből, hagyományból a lelkünkben megképződő hazakép elvehetetlen tőlünk, de nem is tagadható meg általunk. Amivel elégedetlenkedhetünk, amivel szakíthatunk, az maximum a jelenlegi ország és annak népe, lakossága. Ugyanakkor nem is sajátíthatjuk ki a nemzet vagy a haza fogalmát, többek között ezért sem célszerű „lehazaárulózni” a mindenkori hatalmon lévőket bíráló politikai ellenfelet, mert ők is maximum az országvezetés kritikusai. Az idea és a valóság összekapcsolódása figyelhető meg a következő múltbeli példákban is, de némiképp ellenkező jelentéstartalommal. Amikor Berzsenyi Dániel „Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet!” felszólítással fordul *A Magyarokhoz*, vagy amikor Ady Endre szerint „Most alszik a magyar a magyarban”, vagy József

Attila szerint „Adj magyarságot a magyarnak!”, vagy Szabó Zoltán szerint „Mozgósítani kellene a lelkekben azt, ami magyar”, s amikor Széchenyi István és Szabó Zoltán példáját követve 1990-ben Csoóri Sándor is az mondja, „magyarosítani kell a magyarokat”, akkor szintén egymásra vonatkoztatják a kettőt. Az a nemzeti lélek és az a magyar, amihez viszonyítják koruk valóságos magyarját, az az ideák birodalmában létezik, illetve a történelmi, irodalmi helyzetekből, alakokból, szövegekből megképződött eszményekben. Az a nemzeti közösség tehát, amely ily módon elképzelt, nem valamilyen faji-etnikai alapon áll, és nem fizikai térben és időben létezik, hanem egymással láthatatlan módon összekapcsolódó szellemi, lelki régiókban. „A magyarság nem a test, nem a vér, hanem a lélek kérdése” – vallotta a néprajztudós Györffy István is. Míként József Attila állította: „a nemzet: közös ihlet”.

Mindebből azonban sokak számára a legkevésbé sem világos még, hogy ma kik által képződik, képződhet meg ez a közös ihlet. Pedig a nemzet fogalmának mai – legalábbis az általam tételezett – kulturális koncepciója (de a fentiek is ennek szellemében fogalmazódtak már meg) választ adhat pragmatikusan is az aktuális kérdéseinkre, ugyanis valójában nemcsak a képzelt, hanem a valóságosan létező közösséget is tartalmazza (a 2010. évi XLV. törvény is valóságként jelöli az államhatárok fölötti összetartozást). Már a nemzet fogalom kapcsán talán legtöbbet idézett Ernest Renan meghatározásában is benne van ez a jelenkori aspektus: „A nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképpen egy. Az első a múltban gyökeredzik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget.” A kulturális nemzetértelmezés alapján, véleményem szerint, logikus, hogy azt tekintsük magyarnak, aki annak vallja magát (ahogy már Illyés Gyula is javasolta, s ahogy már a FIDESZ 1989-es programja is tartalmazta), azaz, aki vállalja magyarságát, magyarként azonosítja magát, és beszéli a magyar nyelvet, ugyanis, ahogy már említettem, a kulturális nemzet tagjait éppen a nyelv és a sajátként elismert és vállalt történelmi, kulturális örökség közössége tartja össze. Tehát a magyarországi, a szomszéd országokbeli, nyugat-európai, tengerentúli és egyéb lakóhelytől függetlenül, magyar a magyar származású, magát magyarnak valló, magyarul beszélő ember, de mellette magyar, így a magyar nemzeti közösség tagja, az a zsidó, szlovák, román, német, cigány stb. származású ember is, aki már magyarként azonosítja magát, sajátjának vallja a magyar történelmi és kulturális hagyományokat, és magyar nyelven beszél. A nemzet, a magyarság kérdéseivel sokat foglalkozó, fentebb már idézett Szabó Zoltán szerint magyarnak lenni nem születés, adottság, hanem eredmény. A magyarsághoz el kell jutnia a született magyarnak éppúgy, mint az asszimilánsnak. Amikor én a mai magyarság feltételeként említem, hogy „magyarként azonosítja magát, sajátjának vallja a magyar történelmi, kulturális hagyományokat”, akkor valami hasonlóra gondolok, mert amikor valaki őszintén eljut idáig, akkorra szükségszerűen magyarrá is válik. Hiszen megismeri és a lelkébe fogadja a fent említett szellemi hazát, nemzetet, s így, ezáltal válik maga is tagjává ezen nemzet közösségének. A közös nyelv, a közös történelem, közös sors, a kultúra, a közösen formált hagyományok, szokások, a hitélet, az értékrend és a morál közösnek tetsző vonásai a nemzeti identitásának meghatározó és elkötelező elemeivé válnak. Természetesen nem egyformán, hiszen nem vagyunk egyformák. Az önazonosítás és sorsközösség-vállalás tartalmazza tehát azt a „roppant szolidaritás”-t, és „mindennapi népszavazás”-t, ami a renani nemzetfogalomban szintén oly hangsúlyos, ami nemcsak a múltra vonatkozik, hanem a jelen- és jövőbeli együttműködésre, közös építkezésre is. Nemcsak a trianoni országhatárokon kívül rekedt nemzetársainkról nem mondhatunk le tehát, ha-

nem a nem magyarnak született, de azzá vált nemzetársainkról sem, mert egyébként a múlt- és jelenbeli tudományos, művészeti, kulturális értékeink egy jó részéről is lemondhatnánk, azokról is, amelyek éppen hogy a magyar identitásunk részévé váltak már, pontosabban általuk is teremtődött az a sajátunkká vált nemzeti hagyomány. Egy mai aktuális irodalmi példával élve, ha lemondanánk, nem tarthatnánk számon a saját irodalmi értékeink között többek között a zsidó származású Konrád Györgynek a magyar irodalomtörténetben, sőt a nemzeti politika- és társadalomtörténetben is jelentőséggel bíró regényeit, esszéit vagy a német anyanyelvűként született, de nemrég még a Magyar Írószövetség elnöki posztját is betöltő Kalász Márton verseit, a hazai svábokról szóló szép regényét, fordításait. Az Alaptörvény Nemzeti hitvallása szerint „A velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők”, azaz az Alaptörvény szükségszerűen továbbra is fenntartja a Magyarország állampolgárainak, a magyar politikai közösségnek a fogalmát is, a nemzeti kisebbségeket a politikai nemzet részeinek tekinti, tehát biztosítanunk kell számukra a kisebbségi jogokat, ugyanakkor a magyar kulturális nemzet fogalmából sem rekeszthetjük ki még azokat sem, akik ragaszkodnak ugyan a származási közösségük hagyományaihoz, esetleg nyelvéhez is, de már a magyart is a magukénak vallják, és többnyire magyarul beszélnek, azaz többes (kettős) identitásúak, a magyarországi nemzeti kisebbségek többsége ugyanis ilyen. Leginkább ilyen a legnagyobb lélekszámú kisebbség, a cigányság többsége, s ráadásul – ahogy egyre többen belátják ma már – az ő társadalmi beilleszkedésük és integrálásuk a magyarsághoz több szempontból is a nemzeti sorskérdéseink egyike.

A 21. századi, korszerű magyar nemzetfogalomban tehát egy rendkívül összetett, dinamikus és nyitott, befogadásra mindig kész, integratív kulturális közösséggel kell számolnunk, amelynek tagjai a magyarországi, a szomszéd országokban tömbökben és szórványokban élő, világszerte diaszpórákban élő magyar emberek és a Magyarországon vagy akár másutt élő, a magyar mellett akár más identitással is rendelkező emberek. Ez a közösség ráadásul, miközben pártok, jobb- és baloldalak felett áll, természetesen különböző világszemléletű, felekezeti, pártállású és állampolgárságú emberek sokasága, akiket leginkább „csak” a magyar nyelv, a közös történelmi és kulturális hagyományrendszer köt össze. A nemzet közösségének mindenféle tekintetben meghatározó, irányadó centruma szükségszerűen a magyar nemzet államiságát biztosító Magyarország, amely ország, épp ezért, a nemzet egésze és egyes részei iránt is mindenféle tekintetben felelősséggel tartozik. Ennek a felelősségnek a 21. században ugyanakkor már az is része kell legyen, hogy ez az ország elismeri és tiszteletben tartja a nemzetrészek kényszerű történelmi különfejlődése következtében keletkezett önállóságának eredményeit és sajátosságait. Ennek az országnak A 2010. évi XLV. törvénye és az Alaptörvénye is „egységes magyar nemzet”-ről, a „nemzetünk szellemi, lelki egységé”-ről beszél, ez azonban nem jelent mást, többet, mint az előbbieket, ami nem kevés ugyanakkor, akár büszkék is lehetnénk rá. A nemzet a nyelven, a történelmi, kulturális hagyományok közösségén túl mutatkozó megosztottságai – például a legtöbbször kárhozott politikaiak – nem természetellenesek és korántsem idegenek sem a magyar, sem más nemzetek történelmétől vagy akár jelenétől. Esetleg az olyan eszményektől, amelyek a nemzeti múlt, a hagyományok legértékesebb, legnemesebb valós és esetenként csak vágyott mozzanataiból képződtek meg mindenkor. Ezzel nem akarom azt állítani, hogy eleink rosszul tették volna, amikor a nemzet, a magyar ideáját, ideáit megfogalmazták, de még azt sem, hogy nekünk ne kellene törekednünk arra, hogy jobb magyarrá váljunk, amiként jobb emberre is. A jobb magyarrá válás lehetőségét viszont napjainkban talán éppen az is jelentheti számunkra, ha a magyarideáinkat megpróbáljuk immár minél inkább bizonyított tényekhez kötni, mintsem vágyottakhoz és elképzeltetekhez.

Napjainkban egyre többen gondolják azt, hogy a nemzet különböző természetű, de főként a politikai megosztottságai olyan mértékűek, hogy azok kikezdi immár a nemzeti identitás alaptényezőit is. S hogy a nemzeti múlthoz és annak egyes elemeihez, a nemzeti kultúrához és annak egyes elemeihez való viszonyunk, az azokról való narrációink olyannyira eltérőek, hogy veszélyeztetik az egységes nemzettudatot, gyengítik a nemzetet összetartó erőket. Nemzettudatunk azonban soha nem volt egységes, és valószínűleg nem is lehet az, a múltra és a hagyományokra vonatkozó eltérő narrációknak pedig nem lehet megmondani, hogy ne legyenek. Még az kellené, hogy betiltassanak! Egy olyan, a fentiekből is láthatóan, sokoldalúan összetett, bonyolultan rétegzett nemzeti közösség, mint a magyar tagjai (például egy kanadai vagy ausztráliai második generációs, egy, a szlovén határ közeli vend származású, egy debreceni kálvinista, egy gyulai román származású és egy székely magyar stb.) óhatatlanul, politikai megosztottságok nélkül is másként viszonyulnak még a közösként számon tartott nemzeti múlthoz, hagyományokhoz is. S az is természetes, hogy a világnézeti, politikai értékválasztások mentén is eltérő értelmezések születnek a múltunkról, csak a monolitikus ideológiájú, pártállami hatalmi berendezkedésekben voltak elképzelhetők az egységes múltértelmezések, de ott is csak látszólag. S abban sem hiszek, hogy egyszerűen a politikai megosztottságok képeződnének le a múlthoz, a kulturális örökségünkhöz való viszonyokban, például nem a különféle nemzeti radikális pártok, mozgalmak találják ki, teremtik meg a maguk időnként ezoterikus történelemszemléletét, inkább a már létező, meglévő eszmék, nézetek keresnek maguknak szervezeti artikulációt. Szélsőséges politikai formációk és kuriozitások pedig szinte mindenhol voltak, vannak és lesznek. Ugyanakkor úgy vélem, hogy minden eltérő nézet és értelmezés ellenére is marad még mindig annyi közös pont a nemzet tagjai között, amelyek biztosítják, fenntartják a szükséges kohéziót. Mindez természetesen nem adhat felmentést senkinek sem az alól, hogy ne a nemzet egészének szellemi és lelki integrációja erősítésén fáradozzon inkább, mintsem a széthúzás növelésén, a meglévő árkok mélyítésén. S ez, éppen a közös hagyományok, a nemzeti múlt, akár a leginkább vitatott 20. század felől is talán még mindig célravezetőbb lehetne, mint az aktuálpolitikai kérdésekben való megegyezéskeresés terén. Például a magyar közélet centrumában álló szellemi, politikai erőknél miért ne lehetne kompromisszumra jutniuk a 20. század akár legneuralgikusabb kérdéseiben is. Például effajta értelmezésekkel és megfogalmazásokkal: a korabeli nagyhatalmak által ránk kényszerített trianoni békediktátum olyan igazságtalan és jóvátehetetlen nemzeti tragédiánk, amelynek bekövetkezéséhez a korábbi és korabeli magyar hatalmi elit vétkes politikája is hozzájárult; a német politikai vezetés által elrendelt és levezényelt holokauszt olyan igazságtalan és jóvátehetetlen nemzeti tragédiánk, amelynek bekövetkezéséhez a korábbi és korabeli magyar hatalmi elit vétkes politikája és magyar állampolgárok bűnös közreműködése is hozzájárult; az 1956-os forradalom és szabadságharc (minden ellentmondásával együtt is) a magyar történelem legdicsőbb napjai közé tartozik, a nemzeti közösség újjászületésének szép példája, a szovjetek általi leverése olyan igazságtalan és jóvátehetetlen nemzeti tragédiánk, amely korabeli magyar politikai erők és állampolgárok közreműködése nélkül így nem történhetett volna meg stb. Nem is értem, hogy az arra hivatott intézmények, elsőként a Magyar Tudományos Akadémia, miért nem tettek még kísérletet hasonló értelmezések megfogalmazására, amelyekkel elősegíthetnék a nemzeti közmegegyezést, a nemzet közösségének létrejöttét legalább a múltra vonatkozóan.

A jobb magyarrá válás fentebb említett, mai lehetőségét talán az is jelenthetné, ha ki-ki a maga módján igyekezne hozzájárulni a korszerűbb, összetettebb nemzetudathoz és a realisabb, kritikusabb nemzeti önismerethez.